

Analysis and Definition of Metonymy Based on its Origin

Alireza Shabanlu

Associate Professor of Persian Language and Literature, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran. Email: a.shabanlu@ihcs.ac.ir

Article Info	ABSTRACT
<p>Article type: Research Article</p> <p>Article history: Received 24 Sep 2025 Received in revised form 27 Oct 2025 Accepted 12 Dec 2025 Published online 22 Dec 2025</p> <p>Keywords: Metonymy, Synecdoche, Metaphor, Allegory.</p>	<p>Metonymy has various definitions in Persian and Arabic rhetoric books, which leads to ambiguity in determining its instances and its precise boundary with metaphor and synecdoche. It seems that the main reason for this difference in definitions depends on the nature of metonymy because metonymy has various types that were not considered in the ancient classification. In this article, the author wants to find a way to more precisely classify metonymy, while examining the definitions of the ancients, which seems to be possible considering the origin of metonymy, the type of sign on which metonymy is based, and the relationship between the signifier and the signified. Therefore, metonymy can be divided into four types according to the type of meaning it has: 1. Figurative metonymy, in which the relationship between the signifier (literal meaning) and the signified (concept) is natural. 2. Descriptive metonymy, in which the relationship between the signifier and the signified is causal, and understanding the signified of these ironies is based on reasoning. 3. Symbolic metonymy, in which the relationship between the signifier and the signified is situational, and these ironies are often based on science, rituals and customs, laws, customs, and lifestyles of people. 4. Linguistic metonymy. These ironies are based on linguistic signs, but in terms of their meaning, this type can be categorized under symbolic metonymy (situational metonymy).</p>

Cite this article: Shabanlu, A. (2025)., Analysis and Definition of Metonymy Based on its Origin. *Rhetoric and Grammer Studies*, 15 (2). 182-201. DOI: <https://doi.org/10.22091/JLS.2026.14710.1763>

© The Author(s)
DOI: 10.22091/JLS.2026.14710.1763

Publisher: University of Qom

Introduction

Metonymy is one of the most important rhetorical devices in Persian and Arabic literature. Numerous and sometimes contradictory definitions of this figure have been proposed, yet the common element among them all is this part of al-Sakkākī's definition: "Metonymy is the omission of explicitness from mentioning something."

The central feature of metonymy is indirect expression, while other characteristics attributed to it are disputed. Hence metonymy may encompass various modes of figurative language, including metaphor, ambiguity, and allusion

Materials & Methods

In this article, the author seeks to classify metonymies based on their origins, the kinds of signs on which they are founded, and the relationship between the signifier and the signified.

According to Charles Sanders Peirce, signs are divided into three types: Icon, index, and symbol. In logic, an icon signifies by natural likeness, an index signifies through a causal or rational relation, and a symbol by conventional association.

Since iconic signs are easier to understand—owing to the direct and concrete relation between signifier and signified—the study first considers iconic metonymy (based on natural or physical indication), then indexical metonymy (based on causal reasoning), followed by symbolic metonymy (based on convention and culture), and finally linguistic metonymy, which rely on verbal signs and constitute the weakest type in terms of denotative strength.

Research findings

A. Iconic Metonymy

In these types, the relationship between the literal meaning (signifier) and the intended concept (signified) is concrete—indeed, the signifier itself embodies the signified.

An iconic metonymy is essentially the reaction of human beings, animals, or nature to stimuli—it is their body language. From such observable reactions (the effect), we infer the hidden motive or cause.

Examples include:

- To throw down one's shield — a metonymy for accepting defeat.
- To stretch out one's hand to someone — a metonymy for asking for help.

Such metonymies, rooted in instinctive or natural behaviors, remain constant over time regardless of changing social conditions.

B. Indexical Metonymy

In these kinds of metonymy, the link between the signifier and signified is causal; comprehension of the meaning is based on reasoning. They resemble natural signs such as smoke, which indicates the presence of fire, or dark clouds, which foreshadow rain.

C. Symbolic Metonymy

Here, the relationship is conventional. These metonymies arise from cultural and intellectual contexts—linked to rituals, customs, laws, and social practices.

Examples include:

- Saying four Takbīrs over someone, or reciting the Fātiḥa, both derived from Islamic funeral rites;
- The phrase a rational animal which is a metonymy for human being;
- Raising a white flag as a sign of surrender.

Such metonymies are relatively recent in origin and are often limited to particular ethnic or subcultural frameworks.

D. Linguistic Metonymy

The previous three categories were based on non-linguistic signs, whereas this type is founded on linguistic signs. Nevertheless, from a semiotic standpoint, they can still be grouped under symbolic metonymy, as their signification depends on convention.

Metonymy and implicational meanings of sentences:

Beyond their explicit meaning, sentences may convey secondary or implicit meanings that logically follow from them, or that the listener can infer.

These can be regarded as metonymy meanings—but only when the implied sense is mutually understood by both speaker and listener, i.e. when the listener grasps precisely the unspoken meaning intended by the speaker.

Discussion of Results & Conclusion

Metonymy can be classified into four categories:

1. Iconic Metonymy:

The relationship between literal and implied meaning is natural.

2. Indexical Metonymy:

The relationship between signifier and signified is causal; understanding depends on inference.

3. Symbolic Metonymy:

These are cultural or intellectual in nature, grounded in customs, traditions, laws, and social practices; their linkage is conventional.

4. Linguistic Metonymy:

Based on linguistic signs, yet semiotically subsumed under symbolic Metonymy.

A linguistic Metonymy is a sentence whose implicit meaning is shared and agreed upon by both speaker and listener.

The difference between a metonymy and a mere implicature lies in precision: an implicature is ambiguous and indeterminate, whereas metonymy meaning is definite, unique, and clear.

تحلیل و تعریف کنایه بر حسب خاستگاه آن

علیرضا شهبانلو

دانشیار زبان و ادبیات فارسی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران. رایانامه: a.shabanlu@ihcs.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۰۲</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۸/۰۵</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۲۱</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱</p> <p>کلیدواژه‌ها: کنایه، مجاز، استعاره، تمثیل.</p>	<p>کنایه در کتب بلاغی فارسی و عربی تعاریف مختلفی دارد که موجب ابهام در تعیین مصداق آن و تعیین دقیق مرز آن با مجاز و استعاره شده است. به نظر می‌رسد که دلیل عمده این اختلاف تعاریف، به ماهیت کنایه بستگی دارد زیرا کنایات گونه‌های متنوعی دارند که در تقسیم‌بندی قدما بدان توجه نشده است و تقسیم کنایه به سه نوع مرسوم کنایه از موصوف، کنایه از صفت و کنایه از نسبت، ناظر به تفاوت‌های بنیادی کنایات نیست. نگارنده در این مقاله بر آن است تا ضمن بررسی تعاریف گذشته‌گان، راهی برای تقسیم‌بندی دقیق‌تر کنایه پیدا کند که به نظر می‌رسد این امر با توجه به خاستگاه کنایات، نوع نشانه‌ای که کنایه بر آن مبتنی است و رابطه میان دال و مدلول میسر شود. از این رو کنایه را بر حسب نوع دلالتی که دارد می‌توان چهار گونه دانست: ۱. کنایات شمایی که در این کنایات رابطه میان دال (معنای لفظی) و مدلول (مفهوم) طبعی است؛ ۲. کنایات نمایه‌ای که در این کنایات رابطه میان دال و مدلول، رابطه علی است و درک مدلول این کنایات مبتنی بر استدلال است؛ ۳. کنایات نمادین که در این کنایات، رابطه میان دال و مدلول، وضعی است و این کنایات اغلب مبتنی بر علوم، آیین‌ها و رسوم، قوانین، عرف و سبک زندگی مردمانند؛ ۴. کنایات زبانی. این کنایات مبتنی بر نشانه زبانی است اما از لحاظ دلالت این نوع را می‌توان در ذیل کنایات نمادین (دلالت وضعی) گنجانند.</p>
<p>استناد: شهبانلو، علیرضا. (۱۴۰۴). «تحلیل و تعریف کنایه بر حسب خاستگاه آن». پژوهش‌های دستوری و بلاغی. دوره ۱۵. شماره ۲۸. صص: ۲۰۱-۱۸۲. https://doi.org/10.22091/jls.2026.14710.1763</p>	
<p>ناشر: دانشگاه قم</p>	<p>© نویسندگان.</p>

۱) مقدمه

کنایه یکی از چهار آرایهٔ بیانی بسیار مهم در کتب بلاغی فارسی و عربی است و تقریباً مبهم‌ترین آنها نیز هست. تعاریف بسیار گونه‌گون و گاه متناقض از این آرایه ارائه شده است که شامل تعاریفی گاه با دامنهٔ اطلاق بسیار موسع و گاهی با دامنهٔ اطلاق محدودتر است. وجه مشترک تمامی تعاریف بلاغیون، این بخش از تعریف سکاکی است: «الکنایه هی ترک التصریح بذکر الشیء». ویژگی اصلی کنایه «غیر صریح سخن گفتن» است و دیگر ویژگی‌هایی که برای کنایه قائل‌اند (چون: انتقال از لازم معنی به ملزوم یا برعکس، امکان لحاظ کردن معنی لفظی) مورد اختلاف است. از این روی، کنایه بسیاری از روشهای بیان، از جمله استعاره و مجاز و ایهام و اشاره و ... در بر می‌گیرد.

به نظر می‌رسد که دلیل عمدهٔ این اختلافات در تعاریف، به ماهیت کنایه بستگی دارد زیرا کنایات گونه‌های متنوعی دارند که تقسیم بندی کنایه به سه نوع مرسوم «کنایه از موصوف، کنایه از صفت و کنایه از نسبت»، ناظر به تفاوت‌های بنیادی کنایات نیست. نگارنده در این مقاله بر آن است تا ضمن بررسی مهمترین تعاریف، راهی برای تقسیم بندی دقیقتر کنایه پیدا کند که به نظر می‌رسد این امر با توجه به خاستگاه کنایات، نوع نشانه‌ای که کنایه بر آن مبتنی است و رابطهٔ میان دال و مدلول میسر شود.

۲) پیشینه پژوهش

ابهامات و مشکلات شناخت و تشخیص کنایه موجب شده تا مقالاتی دربارهٔ کنایه و زمینه تشخیص آن یا بیان فرق آن با مجاز و استعاره نوشته شود. نویسندگان این مقالات علی‌رغم کوششهای مأجوری که کرده‌اند نتوانسته‌اند تعریفی دقیق از کنایه ارائه دهند و روشی بی‌چند و چون برای شناخت کنایه ارائه نمایند و مرز میان کنایه با مجاز و معانی ضمنی جملات را مشخص کنند. نگارنده با آگاهی از دشواری کار، در حد توان می‌کوشد که پیشنهادی در زمینه تعریف و تعیین انواع کنایه ارائه دهد که شاید راهگشا باشد اما بدین نکته هم توجه دارد که تا تعاریف دقیقی از بنیادهای علم بلاغت ارائه نشود و مرز میان حقیقت و مجاز و فرق انواع صناعات ادبی مشخص نگردد، ارائه تعریف درست از کنایه نیز ناممکن است.

سوسن جبری در مقاله «تردیدهای بنیادین در معیارهای شناخت کنایه» بدین نتیجه رسیده که: کنایه در جمله شکل می‌گیرد، نه در واژه و ترکیب؛ بنابراین باید آن را گزاره کنایی گفت. ایشان گزاره‌های کنایی را سه گونه می‌کند:

گروه اول، گزاره‌های کنایی تصویری که معنای اولیه و لازم معنایشان قابلیت تحقق در واقعیت بیرونی را دارد و لازم معنایشان بر معنایی دارای مصداق عینی دلالت می‌کند؛ مانند کثیر الرماد بودن، کاسه لیس بودن.

گروه دوم، گزاره‌های کنایی خیالی که معنای اولیه‌شان مصداق خیالی دارد و لازم معنایشان بر مفهومی انتزاعی دلالت می‌کند؛ مانند بر باد گره زدن / فرش بر ماه افکندن.

گروه سوم، گزاره‌های کنایی شعری که دارای صورخیال مجاز، تشبیه و استعاره هستند مانند نان به خون افتادن (جبری، ۱۳۹۴: ۱۱۲-۸۳).

چنان که می‌بینیم از میان سه گونه فوق فقط گروه اول را می‌توان گزارهٔ کنایی نامید، زیرا گروه دوم همان استعاره‌های مرکب هستند و گروه سوم هم کاربرد کنایه در کنار استعاره و مجاز تواند بود که در سنت آن را استعارهٔ مکئی می‌نامند.

عبدالقادر پریز (۱۳۸۷: ۹۰-۶۶) در مقاله «تطور تاریخی کنایه در ادب فارسی و عربی تا قرن هفتم هجری»، تعاریف مهم بلاغیون را نقل کرده است.

راحله گندمکار (۲۸۶: ۱۴۰۰-۲۶۹) در مقاله «تعبیر کنایه در زبان فارسی بر مبنای دیدگاهی ادراکی»، به تحلیل آبرونی پرداخته است.

سعید طاهری و قدرت الله طاهری (۱۳۹۹: ۱۶۹-۱۵۱) در مقاله «تقسیم بندی نوین کنایه در محور زبانی» سه نوع «کنایه از موصوف» و «کنایه از صفت» و «کنایه از نسبت» را با توجه به دایره کاربردشان در بستر زبان عام و ادبی، به دوازده گونه تقسیم کرده‌اند و مواردی مانند «باد در چنگک بودن»، «عکس رخ کسی را در پیاله دیدن»، «سید الشهدا»، «علمدار کربلا» را کنایه دانسته‌اند.

حیدر علی ده مرده و همکاران (۱۳۸۶: ۱۳۸-۱۱۳)، در مقاله «کنایه لغزان‌ترین موضوع در فن بیان» به این نتیجه رسیده است که «می‌توان مباحث علم بیان را در نگاه اول در دو حوزه حقیقت و مجاز جای داد، تشبیه در دایره حقیقت و استعاره در حوزه مجاز. کنایه به دلیل بار معنایی دوگانه‌اش می‌تواند در حوزه‌ای مشترک میان حقیقت و مجاز قرار گیرد».

۳) بحث و بررسی

۳-۱) پیشینه تعریف کنایه

در کتب بلاغی عربی و فارسی، ندیده‌ام که کسی پیش از عبدالقاهر جرجانی تعریفی نسبتاً دقیق از کنایه ارائه کرده باشد. پیش از عبدالقاهر، «فراً» (متوفی ۲۰۷ ق) در کتاب معانی القرآن و ابوعبیده (متوفی ۲۱۰) در مجاز القرآن واژه کنایه را به کار برده‌اند و از آن «ترک تصریح به معنی» را اراده کرده‌اند (فاضلی، ۲۷۴). جاحظ (ف ۲۵۵ ق) نیز گفته که «مردم گاهی از کنایه استفاده می‌کنند و ممکن است کلمه‌ای را جایگزین کلمه دیگر کنند تا معنی را لطیف‌تر جلوه دهند، چه از طریق تأکید و چه از طریق ترجیح، چنانکه خسیس را مقتصد می‌نامند» (مطلوب، ۱۹۸۳، ج ۱: ۹۸). تعریف جاحظ، تعریف بسیار عام است و با تعریف رایج کنایه، بسیار متفاوت است. «ابن قتیبه (ف ۲۷۶) از کنایه ترک تصریح به مراد در اغراضی چون تعظیم یا ایجاز را اراده کرده و نوعی از کنایه را اشاره کنایی به نام اشخاص دانسته چون ابی طالب و ابی ذر و ابی هریره. مُبرَد (ف ۲۸۵)، در کتاب الکامل از کنایه نام برده و آن را به انواعی تقسیم کرده است بی آن که تعریف یا تفسیر کند. ابن معتز (ف ۲۹۶) نیز از کنایه نام برده و به ذکر مثال اکتفا کرده است» (فاضلی، ۱۳۷۶: ۲۷۵). ابوهلال العسکری (متوفی ۳۹۵) گفته است: «کنایه و تعریض آن است که از رهگذر لحن یا پوشیده‌گویی به طور غیر مصرح به چیزی اشاره کنند یا به آن متعرض شوند. همانطور که عنبری انجام داد وقتی که کیسه‌ای پر از شن و کیسه‌ای پر از خار و حنظل به سوی قومش فرستاد، یعنی: بنی حنظله به تعداد زیاد، مانند تعداد زیاد شن و خار، به سوی شما آمده‌اند» (عسکری، ۱۹۹۸، ج ۱: ۳۶۸). ابن رشیق قیروانی (متوفی ۴۵۶) در باب «الاشاره» کنایه را نوعی از اشاره دانسته است: «و من أنواع الإشارات الکنایة و التمثیل» (ابن رشیق، ۲۰۰۰، ج ۱: ۵۰۲). عبدالقاهر جرجانی (متوفی ۴۷۴) می‌گوید: «مراد از کنایه آن است که متکلم در صدد اثبات معنایی است ولی آن را با لفظی که جهت آن معنی وضع شده است بیان نمی‌کند بلکه سراغ معنایی می‌رود که در وجود تالی و تابع معنی ظاهر لفظ است و به وسیله این معنی ظاهری به معنی مورد نظر خود اشاره می‌کند و این را دلیل بر آن قرار می‌دهد مانند جمله "هو طویل النجاد" (او بند شمشیرش بلند است) که مقصود این است که او قامتش بلند است یا جمله "هو کثیر رماد القدر" (او خاکستر خانه‌اش فراوان است) که مراد این است که او مهمانی‌ها و مهمان نوازش زیاد

است» (جرجانی، ۱۳۸۳: ۶۷). «در تمام این مثال‌ها چنان که می‌بینید معنایی وجود دارد ولی آن را با لفظ مخصوص به آن معنی ذکر نکرده‌اند. بلکه با ذکر معنی دیگری منظور نموده‌اند که در وجود همراه و تلو معنی اول است و هنگامی که این معنی موجود می‌شود معنی دیگر نیز به وجود می‌آید و از این طریق خود را به معنی منظور متصل نموده‌اند. ملاحظه می‌کنید وقتی بند شمشیر کسی بلند شد لازمه‌اش آن است که قامت بلند داشته باشد یا وقتی که خاکستر دیگ منزل کسی زیاد شد طبعاً باید مهمانیها و آمد و رفت او زیاد باشد» (جرجانی، ۱۳۸۳: ۶۸).

عبدالقاهر در جای دیگر این سخن خود را بدین گونه تبیین می‌کند: «کلام بر دو قسم است: قسم اول کلامی است که با دلالت لفظ تنها از آن به مقصود گوینده ارتباط می‌یابیم. این قسم کلام را وقتی می‌آوریم که مثلاً بخواهیم خروج زید را بر سیل حقیقت نه مجاز اطلاع دهیم. در این صورت می‌گوییم: خرج زید».

قسم دیگر کلامی است که از طریق آن به دلالت لفظ تنها به مقصود اصلی کلام ارتباط نمی‌یابیم بلکه از لفظ علاوه بر معنایی که وضع لغوی آن اقتضا می‌کند دلالت دومی را ادراک می‌نماییم که به واسطه آن به غرض اصلی گوینده آگاه می‌شویم. مدار این نوع کلام‌ها بر کنایه و استعاره و تمثیل است (همان: ۲۶۶-۲۶۵). از نظر عبدالقاهر در قسم نخست ما معنای کلام را می‌فهمیم و در قسم دوم، معنای معنا را.

از توضیحات عبدالقاهر چنان بر می‌آید که:

۱. از نظر وی، کنایه مانند استعاره نوعی از مجاز است اما بی آن که تصریح کند از سخنش می‌توان فهمید که فرقیان شاید در این است که استعاره مبتنی بر علاقه تشبیه است و کنایه چنان نیست یعنی شاید از نظر وی کنایه مجازی است که استعاره نیست و مجاز مرسل لغوی یا مرکب هم نیست.

۲. در کنایه باید معنی لفظی را درک کرد و از آن با استدلال به معنای دوم رسید. عبدالقاهر درباره امکان یا جواز اراده معنی لفظی به تنهایی یا همراه با معنای کنایی، سخنی آشکار نگفته است، اما از عبارت «هنگامی که این معنی [معنی لفظی] موجود می‌شود معنی دیگر [معنی کنایی] نیز به وجود می‌آید» (جرجانی، ۱۳۸۳: ۶۸)، می‌توان دانست که معنی لفظی را نمی‌توان اراده کرد زیرا معنی کنایی اصل است و از معنی لفظی باید به معنی کنایی رسد.

به تعبیری، از نظر جرجانی، شکل ملفوظ جمله کنایی دال است و معنای ملفوظ (تحت اللفظی) آن مدلول و این مدلول در مرحله بعد دال است برای معنی کنایی و ادبی (مدلول). یعنی ما در کنایه از مدلول به مدلول دیگری می‌رسیم و معنی کنایی، مدلول مدلول جمله است. چنان که می‌بینیم، ذهن دستوری عبدالقاهر، خیلی دقیق و روشن مطلب خود را بیان کرده است. به نظر می‌رسد که وی اولین و آخرین تعریف دقیق از کنایه را ارائه کرده است.

از نظر زمخشری (ف ۵۳۸ ق)، کنایه عبارت است از ذکر چیزی یا لفظی که برای آن وضع نشده است (فاضلی: ۲۷۷). بعد از عبدالقاهر، مهمترین تعریف کنایه را سکاکی (ف ۶۲۶ ق) درمفتاح العلوم آورده است: «کنایه آن است که ذکر صریح چیزی را ترک کنیم و به ذکر آنچه برای آن لازم است، پردازیم تا از آنچه ذکر شده به آنچه ترک شده منتقل شویم، چنانکه می‌گویی: فلانی بند شمشیر بلندی دارد، تا از آن به ملزوم آن، یعنی قد بلند، منتقل شویم» (سکاکی، ۱۹۸۷: ۴۰۲). سکاکی در چند صفحه بعد، دلیل برتری کنایه بر ذکر صریح را چنین بیان می‌کند: ابتدای کنایه بر گذار از لازم معنی به ملزوم آن، به منزله برابری آن دو [لازم و ملزوم] است (سکاکی، ۱۹۸۷: ۴۱۳). وی در جای جای اثرش به نقل دیدگاه‌های عبدالقاهر جرجانی پرداخته است و چنان به نظر می‌آید که سخن عبدالقاهر درباره کنایه را به زبانی دیگر یعنی زبان منطقی بیان کرده است.

خطیب قزوینی (وفات ۷۳۹) در «تلخیص المفتاح» و «الایضاح فی علوم البلاغه» تعریفی از کنایه آورده است که درست برعکس آن چیزی است که سکاکی در «مفتاح العلوم» گفته است: «الکنایه لفظ أُریدَ به لازم معناه، مع جواز إرادته معه» (الخطیب القزوینی، ۲۰۱۶: ۱۱۶؛ الخطیب القزوینی، ۲۰۱۰: ۲۴۱). وی در «تلخیص المفتاح»، سپس، سخن سکاکی را در بیان تفاوت کنایه و مجاز به تعریف خود پیوسته است بی آن که گوینده آن را مشخص کند: «فظهر أنها تخالف المجاز؛ من جهة إرادة المعنى مع إرادة لازمه و فرق بان الانتقال فیها من اللزوم و فیه من الملزوم» (الخطیب القزوینی، ۲۰۱۶: ۱۱۶). اما در «الایضاح فی علوم البلاغه» از سکاکی نام برده و سخن سکاکی را چند سطر بعد از تعریف کنایه نقل کرده است.

سخنان خطیب درباره تعریف کنایه با سخنان سکاکی در فرق میان کنایه و مجاز ظاهراً متناقض اند وی در تلخیص المفتاح این دو نظر متناقض را تلفیق کرده است اما در الایضاح فی علوم البلاغه که شرحی بر تلخیص المفتاح خود است سخن سکاکی را با نام وی نقل کرده و نقد و رد نموده است: «لازم اگر ملزوم نباشد انتقال از آن به ملزوم ممکن نیست. در این هنگام که لازم ملزوم است از ملزوم به لازم انتقال صورت می گیرد» (الخطیب القزوینی، ۲۰۱۰: ۲۴۲).

در تعریف فوق، نخست گفته شده است که از لفظ کنایه، لازم معنای آن اراده می شود یعنی انتقال از ملزوم به لازم است سپس در فرق میان کنایه و مجاز، سخن سکاکی را نقل کرده است که در کنایه انتقال از لازم است یعنی از لازم به ملزوم.

مسعود بن عمر تفتازانی (متوفی ۷۶۹) دو کتاب در بلاغت دارد که یکی به نام «المطول» است و دیگری کتاب «مختصر المعانی» است هر دو شرحی بر تلخیص المفتاح خطیب قزوینی است که آن نیز تلخیصی است از مفتاح العلوم سکاکی. در حقیقت در این دو کتاب دیدگاه‌های سه تن از بزرگان علوم بلاغی، سکاکی (متوفی ۶۲۶) و خطیب قزوینی (متوفی ۷۳۹) و تفتازانی گرد آمده است. از آنجا که سکاکی در تألیف بخش بلاغت کتاب مفتاح العلوم از دلائل الاعجاز و اسرار البلاغه عبدالقاهر سودجسته، می توان گفت در این کتاب زنجیره اندیشه‌ها درباره کنایه از عبدالقاهر تا تفتازانی به هم پیوسته است و پس از او نیز کسانی مانند سید شریف جرجانی (ف ۸۱۶ ق) در «الحاشیه علی المطول»، ابی العباس احمد بن محمد بن محمد یعقوب المغربي (متوفی ۱۱۲۸) در «مواهب الفتح فی شرح تلخیص المفتاح» به شرح افکار و اندیشه‌های سکاکی پرداخته‌اند یا مانند محمد هادی بن محمد صالح مازندرانی (ف ۱۱۳۵ ق)، مؤلف انوار البلاغه، بدون نام بردن از مختصر المعانی، بیشتر مطالب آن را ترجمه کرده‌اند.

مؤید العلوی، مؤلف الطراز، کنایه را یکی از ارکان مجاز می‌شمارد (العلوی، ۲۰۰۲، ج ۱: ۱۸۵) و تعریفهای صاحب‌نظران را نقل می‌کند. تعریف نخست را از کتاب «المصباح» ابن سراج مالکی آورده است: «کنایه، رها کردن معنای صریح چیزی و آوردن معادل ملزوم آن است، برای انتقال از آن به ملزوم» (همان: ۱۸۷). تعریف دیگر، تعریف ابن الأثیر است: «کنایه کلمه‌ای که دال بر معنایی باشد که بتوان آن معنی را با استفاده از و صفی جامع بین حقیقت و مجاز، هم بر وجه حقیقی و هم بر وجه مجازی حمل کرد» (همان: ۱۸۹). مؤید العلوی در ادامه می‌گوید: «بدان که اکثر علما علم بیان، کنایه را نوعی از مجاز می‌دانند جز خطیب رازی (فخر رازی) که آن را مجاز نمی‌داند» (همان: ۱۹۰).

میرزا ابوطالب فندرسکی می‌گوید: کنایه لفظی است که به آن، لازم معنی آن مراد باشد اما اراده اصل معنی آن لفظ هم جایز باشد... فرق میان کنایه و مجاز آن باشد که در مجاز معنی حقیقی را اراده نمی‌توان کرد چه در مجاز شرط است که قرینه باشد که مراد معنی حقیقی نیست به خلاف کنایه که در وی اراده معنی حقیقی هم می‌توان کرد چه در

کنایه شرط نیست که قرینه باشد که مراد معنی مجازی است بلکه بر وجهی است که اراده معنی حقیقی و غیر حقیقی هر دو جایز است (فندرسکی، ۱۳۸۱: ۶۶-۶۷).

محمد هادی مازندرانی در انوار البلاغه، تعریف خطیب قزوینی را بدون ذکر نام آورده است سپس سخنان تفتازانی در مختصر المعانی را به فارسی ترجمه کرده است: «و آن در اصطلاح لفظی است که مراد از آن لازم معنی موضوع له باشد با جواز اراده موضوع له چون "زید طویل النجاد"، هر گاه مراد بیان طول قامت او بوده باشد. چه طول نجاد، یعنی درازی بند شمشیر، لازم درازی قامت است... و می‌تواند بود که مراد بلندی بند شمشیر نیز بوده باشد و جایز است که مراد همین معنی کنایی بوده باشد و بس چون مثال مذکور در صورتی که زید هرگز شمشیری نداشته باشد، لیکن غالب اراده هر دو است (محمد هادی بن محمد صالح، ۱۳۷۵: ۳۱۲). تفاوت سخن مازندرانی با سکاکی در دو نکته است یکی این که گفته در کنایه معنای مراد لازم معنای لغوی است یعنی بر عکس سکاکی سخن گفته اما منظور از لازم معنای لغوی همان است که سکاکی ملزوم می‌گوید دیگر این که مازندرانی با ذکر عبارت «غالب اراده هر دو» یعنی هر دو معنی، اغلب به طور همزمان هر دو معنی لغوی و کنایی اراده می‌شود که اندکی با سخن تفتازانی یا خطیب یا سکاکی مغایر است.

شمس العلماء گرکانی در ابداع البدایع، محمد خلیل رجایی در معالم البلاغه و تقوی در هنجار گفتار، جلال الدین همایی در فنون بلاغت و صناعات ادب سخنان پیشینیان را تکرار کرده‌اند.

شفیعی کدکنی نیز از بدوی طبانه نقل می‌کند که «علمای بلاغت به جز دسته کمی از قبیل ابن خطیب رازی همگی عقیده دارند که کنایه از قلمرو مجاز به شمار می‌رود از جمله ابن اثیر که کنایه را شاخه‌ای از استعاره می‌داند و در نظر او نسبت میان کنایه و استعاره نسبت خاص به عام است، یعنی هر کنایه‌ای استعاره است ولی هر استعاره‌ای کنایه نیست تفاوت دیگری نیز دارند بدینگونه که در استعاره لفظ صراحت دارد ولی در کنایه تصریح نیست و کنایه از ظاهر لفظ عدول کردن است» (شفیعی کدکنی، ۱۳۷۵: ۱۴۳).

وحیدیان کامیار بر این باور است که «در کنایه لازم و ملزومی در کار نیست... بلکه به جای آوردن یک معنی، ملازم یا یکی از ملازم‌های آن را می‌آوریم. معمولاً هر معنی دارای چندین ملازم است؛ مثلاً «کریم بودن» دارای ملازم‌های متعددی است از جمله باز بودن در خانه، گسترده بودن سفره، زیاد بودن خاکستر، ترسو بودن سگ، لاغر بودن بچه شتر، مهربان بودن غلام. در کنایه برجسته‌ترین یا یکی از برجسته‌ترین ملازم‌ها انتخاب می‌شود» (وحیدیان، ۱۳۷۵: ۵۵-۶۹).

کوروش صفوی، از معدود متأخرینی است که تعریف نسبتاً دقیقی از کنایه ارائه کرده است. می‌نویسد: «کنایه در سطوح بالاتر از واژه و به ویژه در سطح جمله عمل می‌کند و از آنجا که قرینه‌ای دال بر معنی ثانوی ندارد، تنها می‌تواند بر یک معنی ثانوی دلالت کند که از پیش قابل یادگیری است. به عبارت دقیق‌تر، ترکیبات یا جملات کنایه‌ای همچون یک نشانه زبانی عمل می‌کنند و نشانه‌ای به شمار می‌روند که بر حسب تشابه معنایی، بر محور جانشینی به جای نشانه‌ای دیگر انتخاب می‌شوند» (صفوی، ۱۳۸۰: ۱۲۸) صفوی برای تایید سخنان خود مثالهایی زیر را نقل می‌کند:

الف: باید پول خرج کنی.

ب: باید سر کسبیه را شل کنی.

و می‌گوید جمله «ب» کنایه از جمله «الف» به حساب می‌آید و نمی‌تواند در معنی دیگری به کار رود. به عبارت ساده تر سرکیسه شل کردن مترادف پول خرج کردن است (همان: ۱۲۹).

صفوی می‌گوید اگر این ادعا درست باشد می‌توان گفت که «ترکیبات و جملات کنایه‌ای در واژگان زبان خودکار قرار می‌گیرند و همچون سایر نشانه‌های هم سطح خود، یعنی دیگر نشانه‌های سطح واژگانی زبان، به کار گرفته می‌شوند و خواننده در برخورد اول با ترکیب یا جمله‌ای کنایه‌ای بر روی محور هم نشینی، دقیقاً به همان انتخابی دست خواهد یافت که نویسنده از روی محور جانشینی برگزیده است (همان: ۱۳۰).

این ادعای صفوی درباره برخی از انواع کنایه، مانند نمونه‌هایی که ذکر کرده، صادق است اما برخی کنایات خلاقانه که ما از آنها با نام «کنایه زبانی» یاد خواهیم کرد، در بافت شکل می‌گیرند و معنی ثانوی آنها قابل یادگیری نیست.

۳-۲) تفاوت میان کنایه و مجاز و استعاره از نظر قدما

بر اساس تعریفی که از عبدالقاهر جرجانی نقل شد، از نظر وی کنایه نوعی مجاز است و لفظ کنایه باید معنی ملفوظ داشته باشد تا بتوان از آن به معنی غیر ملفوظ دست یافت. این همان است که برخی از آن با عبارت "جواز اراده معنی حقیقی" یاد کرده‌اند.

سکاکی در مفتاح العلوم تفاوت بین کنایه و مجاز را از دو جهت می‌داند: «اول، در کنایه اراده معنای تحت‌اللفظی تضادی با اراده معنای کنایی ندارد. بنابراین، وقتی می‌گویید "فلان طویل النجاد فلانی: بند شمشیرش بلند است"، منظورتان بلندی بند شمشیرش می‌تواند باشد بدون اینکه آن را به "بلندی قد" تأویل کنید. اما در مجاز درست نیست که در جمله‌ای مانند «رعینا الغیث ما باران را چراندیم» غیث را در معنای باران بدانیم زیرا مجاز با قرینه‌ای همراه است که با اراده معنای حقیقی در تضاد است (سکاکی، ۱۹۸۷: ۴۰۳).

فرق دوم کنایه و مجاز از نظر سکاکی این است که «ساختار کنایه مبتنی بر گذار از لازم معنی به ملزوم آن است، در حالی که ساختار مجاز مبتنی بر گذار از ملزوم به لازم است» (سکاکی، ۱۹۸۷: ۴۰۳).

۳-۳) نقد تعاریف قدما

ابومعین هاشم، یکی از شارحان مطول می‌گوید «در کنایه چهار مذهب است: ذکر ملزوم و انتقال به لازم؛ ذکر لازم و انتقال به ملزوم؛ ذکر ملزوم و اراده لازم؛ ذکر لازم و اراده ملزوم» (وحیدیان کامیار، ۱۳۷۵: ۵۵-۶۹). با عنایت به این که انتقال بواسطه اراده متکلم روی می‌دهد چهار مذهب مورد نظر ابومعین هاشم را می‌توان به دو مذهب تقلیل داد و یک مذهب تلفیقی بدان افزود:

۱. ذکر لازم و اراده ملزوم، که نظر ابن سراج مالکی (الطراز، ۲۰۰۲، ج ۱: ۱۸۷)، سکاکی (۱۹۸۷: ۴۰۳) است. شاید بتوان عبدالقاهر جرجانی را نیز در این زمره قرار داد هرچند وی از اصطلاحات لازم و ملزوم سخنی نگفته ولی می‌گوید که در کنایه از معنای لفظی که تالی معنای مقصود است به معنای مقصود می‌رسند.

۲. ذکر ملزوم و اراده لازم، که نظر خطیب قزوینی، محمد هادی مازندرانی در انوار البلاغه و شمس العلماء گرکانی در ابداع البدایع است.

۳. ذکر لازم و اراده ملزوم یا ذکر ملزوم و اراده لازم. خلیل رجایی (۱۳۷۹: ۳۲۴) در معالم البلاغه و تقوی (۱۳۱۷: ۱۹۹) در هنجار گفتار بر این باورند.

درباره این پرسش که آیا از لازم معنی به ملزوم آن منتقل می‌شویم یا از ملزوم به لازم، نگارنده بر این باور است که هر کنایه‌ای را می‌توان وارونه کرد و جای لازم و ملزوم را در آن تغییر داد، بی آن که کنایه به مجاز تغییر یابد. مثلاً در هنگامی که می‌گوییم بند شمشیر زید بلند است از معنی لفظی که لازم (تابع) است به معنای کنایه بلند قد بودن که ملزوم (متبوع) است می‌رسیم. حال اگر همین کنایه را وارونه کنیم آنگاه از ملزوم به لازم خواهیم رسید. فرض کنید در موقعیتی هستیم که برای زید بند شمشیری می‌سازند ولی بندی که می‌سازند کوتاه است. در این هنگام به سازنده بند شمشیر می‌گوییم قد زید بلند است و در این هنگام منظورمان این است که بند شمشیر کوتاه است باید بلندتر ساخته شود. درباره این که اراده معنای حقیقی کنایه مجاز است یا نه، کوتاه می‌گوییم که فقط اراده معنای کنایه مجاز است نه هر دو. در ادامه مقاله بدین موضوع می‌پردازیم.

۳-۴) تناقض در تعریف و مصداق کنایه

در کتب بلاغت گاهی اوقات مثالهایی که برای کنایه ذکر شده با تعریف آن منطبق نیست. در زیر به چند مورد به عنوان نمونه اشاره می‌شود. «ابناء النیل» را کنایه از اهل مصر دانسته‌اند (کنایه از موصوف مفرد). این مجاز است. نیل جزئی از مصر است. پس نیل به علاقه ذکر جزء و اراده کل، مجازاً مصر است و ابناء به نیل اضافه شده است. در کلمه ابناء هیچ مجازی نیست مگر آن که خود را به تکلف بیندازیم و بگوییم ابناء (پسران) مجاز به علاقه تغلیب است یعنی مردان و زنان. در بیت زیر مجامع الاضغان را کنایه از قلب دشمنان دانسته‌اند.

الضاربین بکل ابيض مخذم و الطاعنین مجامع الاضغان

آیا مجامع الاضغان، می‌تواند معنی حقیقی داشته باشد؟ به نظرم پاسخ منفی است. پس طبق اصلی که می‌گوید اراده معنای اصلی عبارت کنایه هم باید مجاز باشد در اینجا مجامع الاضغان معنی حقیق ندارد. یا در بیت زیر ما قلم بر سر کشیدیم اختیار خویش را اختیار آن است کو قسمت کند درویش را قلم بر سر اختیار کشیدن استعاره است ولی قلم بر نوشته کشیدن کنایه از باطل کردن آن نوشته است. اگر کسی بگوید بر روی اسم فلان کس که در دفتر بود قلم کشیدم این کنایه است و معنی باطل کردن هم دارد.

۳-۵) کنایه از زبان طبیعی (زبان بدن انسان، حیوان و طبیعت) تا معانی ثانوی جمله

کنایه که آن را بیان غیر مصرح گفته‌اند در زبان و آثار نوشتاری گونه‌های متفاوتی دارد که برخی از آنها مبتنی بر نشانه‌های غیر زبانی است و تنها یک گونه آن مبتنی بر نشانه زبانی است.

پیرس نشانه‌ها را به سه نوع شمایل Icon، نمایه Index و نماد symbol بخش می‌کند. «به اعتقاد وی، شمایل نشانه‌ای است که میان صورت و معنی‌اش نوعی شباهت صوری وجود داشته باشد. نمایه نشانه‌ای است که میان صورت و معنی‌اش نوعی رابطه علی وجود داشته باشد. نماد نشانه‌ای است که میان صورت و معنی‌اش رابطه قراردادی وجود داشته باشد» (صفوی، ۱۳۸۳: ۳۵).

در علم منطق، شمایل دلالت طبعی دارد و نمایه دلالت عقلی و نماد دلالت وضعی. چون درک نشانه‌های شمایلی ساده‌تر و رابطه میان دال و مدلول دقیق‌تر از دیگر نشانه‌هاست، و مدارک تاریخی نیز «نشانگر تمایل نشانه‌های زبانی به حرکت از اشکال شمایلی و نمایه‌ای به سمت نمادین است» (چندلر، ۱۳۸۷: ۷۸)، کنایات مبتنی بر دلالت‌های طبیعی / نشانه‌های شمایلی را سر نمونه کنایات قرار می‌دهیم و بعد از آن کنایات مبتنی بر دلالت عقلی / نشانه‌های نمایه‌ای را می‌آوریم

زیرا درک نشانه‌های نمایه‌ای به دلیل عقلی و عام بودن ساده‌تر از نشانه‌های نمادین است؛ سپس کنایات مبتنی بر دلالت وضعی / نماد را بیان می‌کنیم زیرا نشانه‌های نمادین نیازمند آموزش و آگاهی از قرار داد هستند و پس از آن کنایات مبتنی بر نشانه زبانی را می‌آوریم که این کنایات ضعیف‌ترین نوع کنایه از لحاظ دلالت هستند.

۳-۵-۱) کنایات شمایی (دلالت طبعی / زبان بدن / زبان طبیعت)

در این کنایات رابطه میان دال (معنای لفظی) و مدلول (مفهوم) عینی است یا به تعبیر دیگر دال عین مدلول است. کنایه شمایی در حقیقت واکنش انسان یا حیوان یا طبیعت در برابر محرکهاست و به عبارتی زبان بدن انسان و حیوان و گیاه و طبیعت است که ما از این واکنشها (معلول) به انگیزه (علت) پی می‌بریم. تمامی کنایاتی که رفتارهای غریزی انسان و حیوان یا اتفاقات طبیعی و حالات گیاهان و طلوع و غروب خورشید و غیره را نشان می‌دهند از این مقوله می‌توانند باشند. کنایات شمایی رفتارهایی هستند که همیشه با انسان یا حیوان بودند و خواهند بود و با تغییر شرایط روزگار تغییر نمی‌کنند.

تحقیقات زیست‌شناسی نشان می‌دهد که پیدایش سخن گفتن مسبوق بر پیدایش اندیشه و تفکر انسانهاست. زیرا انسانها می‌توانستند با رفتار خود، همانند حیوانات، اندیشه و افکار خود را ابراز دارند؛ مانند در آغوش کشیدن و بوسیدن و بوییدن به نشانه دوست داشتن و عشق ورزیدن یا روی برگرداندن و دوری جستن از دیگران به نشانه دوست نداشتن و تنفر. از این رو رفتارهای طبیعی و غریزی اولین ابزارها یا نشانه‌های ایجاد ارتباط بوده‌اند که با وجود پیدایش زبان (به عنوان ابزار ارتباط)، هنوز بسیاری از این رفتارها کاربرد اصلی خود را حفظ کرده‌اند. هنوز هم هنگام نفرت داشتن از کسی از او دور می‌شویم. یا هنگام دیدار عزیزان گاهی پیش از این که سخنی بگویم به سویشان می‌دویم و آنها را در آغوش می‌کشیم. به هر روی همین رفتارها، نخستین نشانه‌های ارتباطی انسان بودند و هستند که اگر با نشانه‌های زبانی بیان شوند نوعی از کنایه خواهند بود که ما آنها را کنایات شمایی می‌نامیم. این کنایات عمومیت گسترده‌ای دارند و چون حاصل رفتار غریزی و ناآگاهانه و طبیعی انسان و حیوان و گیاه و حتی طبیعتند از این رو برای درک و فهم آنها نیازی به دانش خاصی نیست همین که ما شناختی سطحی از رفتارهای انسان و حیوان و طبیعت داشته باشیم در هر جای دنیا باشیم این کنایات را می‌فهمیم. دندان نمودن شیر یا سُم بر زمین کشیدن گاو و خریا سر به زیر انداختن انسان در مواقع خاص، حالاتی هستند که در همه حیوانات و انسانها در همه زمانها و مکانها روی می‌دهد و مخصوص به قوم خاص در زمان و مکان خاصی نیست. این کنایات از کنایات نمایه‌ای و نمادین و زبانی کهنتر هستند. زمان پیدایش این کنایات، به پیش از پیدایش مفهوم آن برمی‌گردد یعنی این کنایات نوعی بیان پیشامفهوم‌می‌اند. اگر در کنایه بیان، مقدم بر مفهوم باشد آنگاه ادبی نیست و به نوعی نشانه‌ای / دالی (شمایل یا نمایه) است بی مدلول (مفهوم) ولی با مصداق. وقتی که انسان کهن برای نخستین بار دشمن خود را زد یا کشت یا گرفت و دست و پایش را بست و همین واقعه را با تصویر بر روی سنگها و دیوارها یا با جملات زبان بیان کرد طبیعتاً چیزی فراتر از این نمی‌توانسته است و وصف کند یعنی مفهوم کلی جنگ و اسارت و شکست را نمی‌توانسته وصف کند زیرا هنوز مفهومی برای این امر کلی در دست نداشته بلکه فقط همان وضعیت را می‌توانسته شرح دهد اما وقتی که بعدها گونه‌های مختلف از وضعیتهای مواجهه با دشمنان را دید و این حالات، متعدد و متنوع شد، وی ناگزیر به مقوله بندی آنها گردید و برای کل این اجزاء، مفهوم جنگ و برای اجزاء آن مفاهیمی چون شکست و اسارت را ساخت. بنابر این، این نوع بیان کنایی، به تعبیر ریکور و گادامر، مقدم بر بیان مفهومی

است^۱. مفاهیم کلی دارای مصداق بیرونی نیستند اما اجزاء این کلیات وجود بیرونی دارند مثلاً درخت مصداق بیرونی دارد اما مفهوم جنگل که به تعداد بی شمار درخت اشاره دارد وجود خارجی ندارد بلکه در عالم واقع همان تک درختها هستند که می‌توانیم بدانها اشاره کنیم و جنگل مصداق معینی ندارد که بگوییم این جنگل است^۲.

چند نمونه از کنایات شمایی: در زیر بال و پر گرفتن کسی / چیزی، کنایه است از حمایت کردن آن کس / چیز:

کس نبیند کوف فتنه چون همای عدل تو بیضه آفاق را در زیر بال و پر گرفت
(بهاء الدین ساوجی، ۱۳۹۵: ۹۱)

به زیر کردن دشمن کنایه است از غلبه یافتن بر دشمن: دشمنی را چون به زیر کند اگر در زمانش نکشد در ضبطش احتیاط تمام مرعی دارد (کاشف، ۱۴۰۲: ۱۳۰).

انگشت زدن (کنایه از خرمی):

سیب و امرود به هم مشت زده فندق از خرمی انگشت زده
(جامی، ۱۳۳۷: ۵۷۲)

از این گونه است: آفتاب برآمد کنایه از صبح شد. آفتاب غروب کرد کنایه از شب شد. اشک ریخت کنایه از ناراحت شد. چشم پوشید کنایه از نادیده گرفت. سپر افکند کنایه از شکست را پذیرفت. دست به سوی کسی دراز کرد کنایه از درخواست کمک کرد. مشت را گره کرد کنایه از آماده حمله شد. رگ گردنش بر آمد کنایه از خشمگین شد. سر به زیر انداخت کنایه از خجالت کشید. پا فشرده کنایه از اصرار کرد. سگ دم جنباند کنایه از چاپ لوسی کرد. گاو سم بر زمین کوفت یا شاخ بر زمین کشید کنایه از خشمگین و آماده حمله شد.

۳-۵-۲) کنایات نمایه‌ای (دلالت عقلی)

در این کنایات رابطه میان دال و مدلول، رابطه علی است و درک مدلول این کنایات مبتنی بر استدلال است. این کنایات در حکم نشانه‌هایی طبیعی چون دود هستند که خبر از وجود آتش می‌دهند یا چون ابری سیاه‌اند که نشانه باران‌اند. تحلیل این کنایات و رسیدن به مفهوم آنها سخت‌تر از کنایات شمایی و آسانتر از کنایات نمادین است زیرا دال عین مدلول نیست و با یک واسطه از دال (دود) به مدلول (آتش) می‌رسیم. مثل گرد از چیزی بر آوردن، دود از جایی بر آمدن، جان الکلب، مهزول الفصیل، کثیر رماد القدر، نؤوم الضحی.

دود از جایی بر آمدن کنایه از آتش گرفتن:

تا آتش فراق تو در جانم اوفتاد یکباره دود از این دل بریان برآمده
(فلکی، ۱۴۰۰: ۱۷۵)

اسب بر کسی تاختن کنایه از حمله کردن بدو: بر عاجزتر از خود اسب جفا نتازد (کاشف، ۱۴۰۲: ۱۳۰).

۱. پل ریکور معتقد است که استعاره جلوتر از زبان مفهومی حرکت می‌کند چون نیازی ندارد تا پیش از آن که بتواند شباهت دو چیز متفاوت را انتقال دهد منظر انتزاع سازی و تعیین هویتی مشترک بماند. می‌توان پیش از آن که مفهوم پستاندار یا شکارگر شکل گیرد، گفت: انسان گرگ است (واینسهایمر، ۱۳۸۳: ۳۱۰).

۲. در این میان درخت نیز که در نسبت با جنگل، جزء بود در نسبت با انواع درخت کل خواهد شد یعنی صنوبر و سرو و بلوط و غیره افراد درخت هستند و همین که سرو نیز خود می‌تواند کل باشد نسبت به انواع سرو و دیگر کلیات نیز به همین صورت در پیوند با مقوله بالادست، نوع محسوب می‌شوند و در پیوند با مقوله زیر دست کل یا جوهر تلقی می‌گردند.

۳-۵-۳) کنایات نمادین (دلالت وضعی)

در این کنایات رابطه میان دال و مدلول، وضعی است. این کنایات، خاستگاه فرهنگی و علمی دارند یعنی مبتنی بر آیینها و رسوم، قوانین، عرف و سبک زندگی مردمانند. مثل چهار تکبیر زدن بر کسی یا چیزی، فاتحه خواندن و... که مبتنی بر آیین دفن مردگان در دین اسلام اند یا حیوان ناطق (کنایه از انسان)، که مبتنی بر علم است، یا پرچم سفید بلند کردن که کنایه از تسلیم شدن است. این کنایات از لحاظ زمانی جدید هستند و از لحاظ شیوع و گستردگی نیز نسبت به دو گونه پیشین دامنه محدودی دارند که گاهی محدود به فرهنگ قومی و خرده فرهنگها (مثل فرهنگ مردمان فلان شهر و فلان روستا، یا گروه ورزشکاران یا پزشکان و...) هستند مانند این نمونه که در میان افراد سیگاری کاربرد دارد: فلانی مصرف کبریتش بالاست یعنی مصرف سیگارش بالاست. گاهی دایره قراردادی بودن کنایه بسیار تنگ و در حد دو نفر است. به دیر رفتن مسلمان کنایه از تغییر دین دادن.

در این شهرار نه او این خیر کردی مسلمان جای خود در دیر کردی

(بهاء الدین ساوجی، ۱۳۹۵: ۱۷۸)

نمونه‌های دیگر: دست بالا بردن کنایه از تسلیم شدن. دست به دست کسی دادن کنایه از دوستی یا بیعت با او. دست بر سینه نهادن کنایه از ادب و احترام. شاخ و شانه کشیدن کنایه از به ستوه آوردن، تهدید کردن. حلقه خریدن کنایه از خواستگاری کردن. گل فرستادن که با توجه به موقعیت می تواند کنایه از تبریک گفتن یا تسلیت گفتن یا ابراز عشق کردن باشد.

۳-۵-۴) کنایات زبانی

سه کنایه قبلی مبتنی بر نشانه‌های غیر زبانی بودند ولی این نوع مبتنی بر نشانه زبانی است اما از لحاظ دلالت این نوع را می توان در ذیل کنایات نمادین (دلالت وضعی) گنجانند. برای تعریف این کنایه و یافتن جایگاه واقعی آن در میان صورخیال باید به تجدید نظر در تعاریف اصول و مبادی بلاغت پرداخت و از بخش بندی زبان به زبان حقیقی و مجازی، و از تعریف جملات خبری و انشایی آغاز کرد. باید دانست که زبان بنیاد استعاره دارد و هیچ نشانه زبانی به تمام حقیقت یا واقعیت ارجاع نمی دهد و دیگر این که تقسیم جملات به خبر و انشاء اگر نادرست نباشد دست کم صرفاً یک مقوله دستوری است که مصداق بیرونی ندارد. از این رو همه جملات چه خبری و چه انشایی دارای معانی ثانوی اند که این معانی ثانوی را می توان از نوع معنای مجازی تلقی کرد و این امر ویژگی کل زبان است نه تنها ویژگی زبان ادبی.

۱. کنایه و معانی ثانوی جمله: جملات افزون بر معنایی که لفظاً بیان می کنند می توانند معانی دیگری را نیز انتقال دهند که لازم معنای آنهاست یا این که مخاطب می تواند معانی دیگری از آنها به عنوان لازم معنای جملات استخراج نماید. به هر حال جملات خبری و البته سایر گونه‌های جمله، همگی ممکن است معانی ضمنی چندی داشته باشند. آیا این معانی را می توان معنی کنایی آنها دانست زیرا این معانی نیز مصرح بیان نشده اند. پاسخ نگارنده به این پرسش آری است اما مشروط بدان که این معنی ضمنی میان گوینده و شنونده مورد توافق باشد یعنی مخاطب همان معنای غیر مصرحی را که گوینده اراده کرده است دریابد. با آن که معانی ضمنی جملات، از لحاظ تعریف کاملاً منطبق بر تعاریف کنایه هستند اما به نظر می رسد که معنای ثانوی مراتبی دارد از مرتبه ضعیف (داری چندین معنی نامعین) تا مرتبه قوی (داری یک معنی معین)، اگر معنی ثانوی جمله به مرتبه یگانگی برسد به کنایه تبدیل می شود.

نمونه:

الف) اگر در زمان انقلاب اسلامی در روزنامه‌ای می‌خواندیم که «شاه رفت» این جمله خبری ضمن اعلام خبر خروج شاه از ایران، می‌توانست بر اساس موقعیت و دانش و آگاهی مخاطبان هزاران معنای ثانوی داشته باشد از جمله این که ۱. انقلاب اوج گرفت و قدرت انقلابیون زیاد شد؛ ۲. زمینه سرنگونی رژیم شاه فراهم شد؛ ۳. مسئولان رژیم گذشته باید به فکر فرار باشند؛ ۴. ای انقلابیون امیدوار باشید؛ ۵. ای انقلابیون بیشتر به خیابانها بیایید؛ ۶. ای مردم شاد باشید. و برای حامیان شاه نیز چنین معنایی می‌توانست داشته باشد: ۱. ایران را از دست دادیم، ۲. با انقلابیون چگونه باید رفتار کنیم؟ ۳. اتباع خود را باید از ایران خارج کنیم و امثال اینها. این معانی و دیگر معانی ممکن، همگی معانی ضمنی جمله «شاه رفت» است، اما هیچ یک معنای کنایی آن جمله نیست.

ب) حال فرض کنید که در همان زمان علی با حسن بر سر رفتن و ماندن شاه اختلاف نظر دارد و به حسن گفته است که انقلاب به اوج رسیده و همین روزها شاه خواهد رفت و حسن این پیش بینی را نپذیرفته و نهایتاً شرط بندی کرده‌اند که هر کس سخنش نادرست از آب درآمد باید به طرف مقابل شام بدهد. حال بعد از انتشار خبر خروج شاه از ایران، اگر علی به حسن می‌گوید: «شاه رفت». در این هنگام این جمله کنایه خواهد بود از این که ای حسن سخن تو نادرست شد و شرط را باختی بنابراین به من باید شام بدهی^۱.

بنابر نمونه بالا فرق میان معانی ضمنی و کنایی جملات این است که "معنی ضمنی یکتا و قطعی و شفاف نیست اما معنی کنایی یکتا و قطعی و شفاف است". به عبارتی در معنی ضمنی غرض اصلی گوینده یا معنی مقصود معین نیست ولی در کنایه معنی مقصود، معین است.

جمله «شاه رفت» نشان می‌دهد که تمامی جملات را می‌توان در شرایطی خاص که خودمان می‌خواهیم به صورت عبارت کنایی به کار ببریم فقط مشروط به این که "آن عبارت به نیت انتقال و دریافت معنای کنایی به کار رفته باشد و مخاطب، معنی منظور گوینده را دریابد". این کنایات در بطن متن ساخته می‌شوند و صرفاً در همان بافت متنی (نوشتاری یا گفتاری) دارای معنای کنایی‌اند و در خارج از آن بافت متنی، جمله ساده غیر کنایی هستند.

اغلب کنایات آشنا و رایج و مستعمل که در زبان مردم و آثار ادبی و غیر ادبی کاربرد دارند از گونه شمایی، نمایه‌ای و نمادین هستند که بنیادشان بر نشانه‌های غیر زبانی است و کنایات زبانی (محاوره‌ای / ادبی / شعری) که تنها کنایه‌های مبتنی بر نشانه زبانی‌اند در حین گفتگو شکل می‌گیرند و در همان جا معنی دارند نه در جای دیگر.

۳-۶) کنایه در بافت یا کاربرد

همان گونه که معنای واقعی جملات زبان هنگام کاربرد زبان موجود می‌شود، معنای کنایه نیز کاملاً بافت بنیاد و کاربرد محور است لذا نمی‌توان یک عبارت را منتزع از متن و فارغ از کاربرد، کنایه یا استعاره یا هر چیز دیگر دانست، نمونه‌هایی که در زیر نام چهار گونه کنایه یاد کردیم، به شرطی کنایه‌اند که در موقعیت درست به کار روند. اکثر کنایاتی که در کتب بلاغی با معنای واحد تکرار شده‌اند، در موقعیتهای واقعی معنای کنایی دیگری می‌توانند به خود بگیرند. عبارت «زید طویل النجاد» را کنایه از «زید طویل القامة» دانسته‌اند. در حالی که بسته به کاربرد و موقعیت، معنای دیگری نیز از آن برمی‌آید.

۱. حال اگر علی به حسن بگوید که شاه نرفت و ماند این کنایه از نوع تعریض خواهد بود.

فرض کنید عمرو شمشیر در دست می‌خواهد به جنگ زید برود و ما می‌دانیم که عمرو کوتاه قد است و به تبع کوتاهی قد بازوهایش نیز کوتاه است لذا نمی‌تواند شمشیر را به زید برساند و در جنگ شکست خواهد خورد بنابراین عمرو را از جنگیدن با زید برحذر می‌داریم و می‌گوییم که اگر می‌خواهی بر زید پیروز شوی تیر و کمان بردار و بر او تیر بزن نه شمشیر، چون زید «طویل النجاد» است؛ در این صورت معنی مقصود از این کنایه، توانمندی زید در شمشیر زدن است نه بلندی قامت او زیرا اگر «زید طویل القامه» هم می‌گفتیم باز منظورمان همان قدرت زید در شمشیر زدن بود. یعنی اگر با شمشیر به جنگ زید بروی، شمشیر زید به تو می‌رسد ولی شمشیر تو به او نمی‌رسد، پس از ابزار دیگری استفاده کن؛ در این صورت طویل القامه بودن معنای مقصود نیست بلکه یکی از معانی واسطه است که خود کنایه از دراز دستی است و دراز دستی نیز کنایه از توانمندی و برتری در شمشیر زنی است.

همین کنایه در گفتگویی دیگر معنایی دیگر خواهد داشت. اگر عمرو با شمشیر به جنگ زید می‌رود و ما او را از رفتن به جنگ انذار می‌دهیم ولی او بی توجه به سخن ما به جنگ زید برود. پس از رفتنش و پیش از آغاز جنگ، ما رو به یکی از حاضران می‌کنیم و می‌گوییم: زید طویل النجاد، در این حال این عبارت کنایه از این معنی است که زید پیروز خواهد شد. و اگر بعد از پیروزی زید بر عمرو، این سخن را به عمرو بگوییم یعنی دیدی سخن من درست بود و اگر این جمله را به زید بگوییم یعنی این که آفرین بر قامت و نیرویت.

افزون بر این که کنایات در هنگام کاربرد معنایی دیگری به خود می‌گیرند، ممکن است با تغییر حوزه کاربرد از حد کنایه فراتر روند یا تغییر ماهیت دهند و به استعاره تبدیل شوند. از نظر قدما، عبارات کنایی در هنگام کاربرد دارای سه امکان هستند: ۱. فقط معنی ملفوظ داشته باشند؛ ۲. فقط معنای کنایی داشته باشند؛ ۳. هر دو معنی باهم صادق باشد.

۱. در هنگام کاربرد فقط معنی ملفوظ داشته باشند، در این صورت بر خلاف تعریف و نظر قدما، معنی کنایی ندارند و عبارت زبانی صرف هستند مانند سایر عبارات. مثلاً قلم بر روی چیزی کشیدن، اگر صرفاً همین معنی را داشته باشد عبارت غیر کنایی است، زیرا به مفهوم باطل کردن گذر نکرده است. کنایاتی که آنها را شمایی و پیشامفهومی نامیدیم، در زمان پیدایش از این گونه بوده‌اند اما امروزه از معنای لفظی به معنای کنایی که منظور است انتقال می‌یابیم.

۲. در هنگام کاربرد فقط معنای کنایی داشته باشند، این امکان دو گونه می‌تواند باشد:

الف) معنی ملفوظ صادق باشد ولی از آن به معنی کنایی عبور کنیم یعنی به کسی بگوییم «در فهرست مهمانان بر روی نام فلانی قلم بکش» و او هم واقعا بر روی نام وی که بر روی کاغذ نوشته شده است قلم بکشد، ولی هدف از این کار صرفاً قلم کشیدن نباشد بلکه دعوت نکردن وی منظور باشد. در این هنگام با کنایه مواجهیم.

ب) معنی ملفوظ اصلاً منظور نباشد و امکان اراده آن نیز نباشد این نیز به دو صورت روی می‌دهد:

ب ۱: هنگامی که در حوزه پیدایش خود به کار می‌رود. مثلاً هنگامی که کسی ما را شفاهی به مهمانی دعوت می‌کند به او می‌گوییم «من نمی‌توانم بیایم روی نام من قلم بکشید». در اینجا نه نوشته‌ای هست و نه قلم و کاغذی که بتوان بر روی نام او قلم کشید بلکه گفتگوی حضوری است. در این هنگام تشخیص کنایی یا استعاری بودن عبارت اندکی دشوار است. عبدالقاهر در دلایل الاعجاز درباره «و اراک تقدم رجلا و تؤخر اخی» نوشته در اصل این گونه بوده: «اراک فی ترددک کمن یقدم رجلا و تؤخر اخی» و آن را تمثیل دانسته است که به نظرم درست است. نگارنده نیز، بر این باورم که این نمونه نوعی کاربرد استعاری است (تمثیل) زیرا بنیاد سخن بر تشبیه است.

ب ۲: ممکن است از حوزه پیدایش خود به حوزه دیگری منتقل شده باشد. مثلاً از حوزه حیوانات به حوزه انسانی منتقل شود مانند کنایه «دم جنباندن» که اگر به انسان نسبت داده شود مثل «فلانی برای آمریکا دم می‌جنباند» به استعاره تبدیل می‌شود یعنی استعاره کنایی خواهد بود.

۳. هر دو معنی باهم صادق باشد: با این که در اغلب تعاریف کنایه گفته شده است که اراده معنای لفظی کنایه مقارن با معنای کنایی مجاز است، اما این امر غیر ممکن است. نه تنها در کنایه بلکه در هیچ جمله‌ای نمی‌توان دو معنی مقارن (تقارن نشانه هم ارز بودن معنی نیز هست) یا هم ارز یافت بلکه همیشه یکی اصل باید باشد و دیگری فرع. در کنایه معنی لفظی و معنی کنایی رابطه طولی دارند یعنی معنی کنایی از معنی لفظی منتج می‌شود و به دست می‌آید بنابر این امکان حضور هم زمان دو معنی در کنایه وجود ندارد. از این رو تا از معنی لفظی به معنی کنایی گذر کرده نشود یا معنای کنایی از معنی لفظی استنتاج نشود با کنایه مواجه نخواهیم بود.^۱

چنان که مشاهده شد، عبارت کنایی در هنگام کاربرد واقعی، فقط در یک صورت کنایی است که معنای ملفوظ گزاره صادق باشد و معنی کنایی نتیجه آن باشد. در بقیه موارد استعاره یا تمثیل خواهد بود. در جدول زیر، گزاره «نوروز بر اسب کسی دیگر سوار شده است» در شرایط مختلف بررسی شده است.

نوع آرایه	معنای کنایی گزاره	معنای لفظی گزاره	معنای لفظی گزاره	گزاره	حقیقت یا مجاز	نهاد
جمله عادی	غیر مقصود	مقصود	صادق	بر اسب کسی دیگر سوار شده است	حقیقت	نوروز (اسم انسان)
کنایه	مقصود	غیر مقصود	صادق	بر اسب کسی دیگر سوار شده است	حقیقت	نوروز (اسم انسان)
تمثیل	مقصود	غیر مقصود	کاذب	بر اسب کسی دیگر سوار شده است	حقیقت	نوروز (اسم انسان)
استعاره تمثیلی	مقصود	غیر مقصود	کاذب	بر اسب کسی دیگر سوار شده است	مجاز	نوروز (عید)

۴) نتیجه

نظر قدما درباره کنایه سه گونه است: گروهی کنایه را «ذکر لازم و اراده ملزوم» می‌دانند چون ابن سراج مالکی، سکاکی و احتمالاً عبدالقاهر جرجانی، و گروهی چون خطیب قزوینی، محمد هادی مازندرانی و شمس العلما گرکانی کنایه را «ذکر ملزوم و اراده لازم» می‌دانند و گروهی نیز هر دو گونه را جایز می‌شمارند مانند محمد خلیل رجایی و نصرالله تقوی. نگارنده با نظر گروه سوم موافق است و بر این باور است که هر کنایه‌ای را می‌توان وارونه کرد و جای لازم و ملزوم را در آن تغییر داد، بی آن که کنایه به مجاز تغییر یابد.

کنایات قابل تقسیم به چهار گونه‌اند:

۱. کنایات شمایی

۱. احمد امین شیرازی در شرح محتصر المعانی گفته است که در کنایه هر دو معنا با هم اراده نمی‌شود بلکه معنای لازم بذاته و ملزوم بالتبع قصد می‌گردد. (۱۳۷۰: ۴۸۸).

در این کنایات رابطه میان معنای لفظی و معنای کنایی طبعی است. کنایه شمایی در حقیقت واکنش انسان یا حیوان یا طبیعت در برابر محرکهاست. تمامی کنایاتی که رفتارهای غریزی انسان و حیوان یا اتفاقات طبیعی و حالات گیاهان و طلوع و غروب خورشید و غیره را نشان می‌دهند از این مقوله می‌توانند باشند. کنایات شمایی رفتارهایی هستند که همیشه با انسان یا حیوان بودند و خواهند بود و با توجه به تغییر شرایط روزگار تغییر نمی‌کنند.

۲. کنایات نمایه‌ای

در این کنایات رابطه میان دال و مدلول، رابطه علی است و درک مدلول این کنایات مبتنی بر استدلال است. این کنایات در حکم نشانه‌هایی طبیعی چون دود هستند که خبر از وجود آتش می‌دهند.

۳. کنایات نمادین

این کنایات، فرهنگی و علمی هستند یعنی مبتنی بر آیینها و رسوم، قوانین، عرف و سبک زندگی مردمانند و رابطه میان دال و مدلول از نوع دلالت وضعی است.

۴. کنایات زبانی

این کنایه مبتنی بر نشانه زبانی است اما از لحاظ دلالت این نوع را می‌توان در ذیل کنایات نمادین (دلالت وضعی) گنجانند. کنایه زبانی، جمله‌ای است که معنی ضمنی آن میان گوینده و شنونده مورد توافق باشد یعنی مخاطب همان معنای غیر مُصرّحی را که گوینده اراده کرده است دریابد و فرق آن با معنی ضمنی این است که معنی ضمنی یکتا و قطعی و شفاف نیست اما معنی کنایی یکتا و قطعی و شفاف است.

اغلب کنایات آشنا و رایج و مستعمل که در زبان مردم و آثار ادبی و غیر ادبی کاربرد دارند از گونه شمایی، نمایه‌ای و نمادین هستند که بنیادشان بر نشانه‌های غیر زبانی است و کنایات زبانی (محواره‌ای / ادبی / شعری) که تنها کنایه‌های مبتنی بر نشانه زبانی‌اند در حین گفتگو شکل می‌گیرند و در همان جا معنی دارند نه در جای دیگر.

تعارض منافع

طبق گفته نویسنده، پژوهش حاضر فاقد هرگونه تعارض منافع است.

منابع

ابن رشیق، حسن بن رشیق. (۲۰۰۰). العمدہ فی صناعہ الشعر و نقدہ. حقه و علق علیہ: الثبوی عبدالواحد شعلان. مصر، القاہرہ: مکتبہ الخانجی. امین شیرازی، احمد. (۱۳۷۰). شرح مختصر المعانی، علم بیان. قم: دفتر تبلیغات اسلامی قم.
 بهاء‌الدین ساوجی. (۱۳۹۵). دیوان اشعار. به تصحیح علیرضا شعبانلو. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
 پریز، عبدالقادر. (۱۳۸۷). «تطور تاریخی کنایه در ادب فارسی و عربی تا قرن هفتم هجری». فصلنامه زبان و ادب پارسی. شماره ۳۸. صص: ۶۶-۹۰.

تقوی، نصرالله. (۱۳۱۷). ہنجار گفتار. تهران: چاپ خانہ مجلس.

جامی، نورالدین عبدالرحمن ابن احمد. (۱۳۳۷). ہفت اورنگ. به تصحیح آقا مرتضی مدرس گیلانی. تهران: کتابفروشی سعدی.
 جبری، سوسن. (۱۳۹۴). «تردیدهای بنیادین در معیارهای شناخت کنایه». دوفصلنامه زبان و ادبیات فارسی. شماره ۷۹. صص: ۸۳-۱۱۲.
 جرجانی، عبدالقادر. (۱۳۸۳). دلائل الاعجاز فی القرآن. ترجمه سید محمد رادمش. اصفهان: شاهنامه پژوهی.
 چندلر، دانیل. (۱۳۸۷). مبانی نشانه‌شناسی. ترجمه مهدی پارسا. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
 الخطیب القزوی، محمد بن عبدالرحمن. (۲۰۱۰). الايضاح فی علوم البلاغہ. حقه ابراہیم شمس الدین. بیروت: دار الکتب العلمیہ.

- الخطیب القزوينی، محمد بن عبدالرحمن. (۲۰۱۶). تلخیص المفتاح مع شرحه الجديد تنوير المصباح. شرحه ابی داود عبدالواحد الحنفی. پاکستان، کراچی: مکتبه المدینه.
- دهمرد، حیدرعلی؛ امیری خراسانی، احمد؛ طالبیان، یحیی و بصیری، محمد صادق. (۱۳۸۶). «کنایه لغزان‌ترین موضوع در فن بیان». نثر پژوهی ادب فارسی (ادب و زبان). شماره ۲۲. صص: ۱۳۸-۱۱۳.
- رجایی، محمد خلیل. (۱۳۷۹). معالم البلاغه. شیراز: انتشارات دانشگاه شیراز.
- سکاکی. (۱۹۸۷ م). مفتاح العلوم. ضبطه و کتب هوامشه و علق علیه: نعیم زرزور. لبنان، بیروت: دار الکتب العلمیه.
- شفیعی کدکنی، محمد رضا. (۱۳۷۵). صور خیال در شعر فارسی. تهران: آگاه.
- صفوی، کورش. (۱۳۸۰). از زبان شناسی به ادبیات، جلد دوم: شعر. تهران: حوزه هنری.
- صفوی، کورش. (۱۳۸۳). درآمدی بر معنی شناسی. تهران: پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- طاهری، سعید و طاهری، قدرت‌الله. (۱۳۹۹). «تقسیم بندی نوین کنایه در محور زبانی». نشریه کهن نامه ادب پارسی. شماره ۱. صص: ۱۶۹-۱۵۱.
- عرفان، حسن. (۱۳۷۵). کرانه‌ها، شرح فارسی کتاب مختصر المعانی. قم: انتشارات هجرت.
- عسکری، حسن بن عبدالله. (۱۹۹۸ م). الصناعتین: الکتابه و الشعر، جلد ۱. لبنان، بیروت: المکتبه العصریه.
- علوی، یحیی بن حمزه بن علی ابن ابراهیم. (۲۰۰۲). الطراز، الجزء الاول. حقه عبدالحمید هنداوی. الطبعة الولی. بیروت: مطبعة العصریه.
- فاضلی، محمد. (۱۳۷۶). درسه و نقد فی مسائل بلاغیه هامه. الطبعة الثانیه. مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- فخر رازی، محمد بن عمر. (۲۰۰۴). نهاییه الإیجاز فی درایه الإعجاز، جلد ۱. حقه نصرالله حاجی مفتی اوغلی. بیروت: دار صادر.
- فلکی شروانی، محمد. (۱۴۰۰). دیوان، به تصحیح علیرضا شعبانلو. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- فندرسکی، میرزا ابوطالب. (۱۳۸۱). رساله بیان بدیع. به تصحیح سیده مریم روضاتیان. اصفهان: دفتر تبلیغات اسلامی.
- کاشف، میر محمد شریف بن شمس‌الدین. (۱۴۰۲). سراج المنیر. به تصحیح علیرضا شعبانلو. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- گرکانی، محمد حسین. (۱۳۷۷). ابداع البدایع. به اهتمام حسین جعفری. تبریز: انتشارات احرار.
- گندمکار، راحله. (۱۴۰۰). «تعبیر کنایه در زبان فارسی بر مبنای دیدگاهی ادراکی». فصلنامه زبان فارسی و گویشهای ایرانی. شماره ۱۱. صص: ۲۸۶-۲۶۹.
- لایتر، جان. (۱۳۸۵). مقدمه‌ای بر معناشناسی زبان شناختی. ترجمه حسین واله. تهران: گام نو.
- محمد هادی بن محمد صالح مازندرانی. (۱۳۷۵). انوار البلاغه. تصحیح محمدعلی غلامی نژاد. تهران: میراث مکتوب.
- مطلوب، احمد. (۱۹۸۳ م). البلاغه عند الجاحظ، جلد ۱. الجمهوریه العراقیه. وزاره الثقافه و الأعلام. دائره الشؤون الثقافیه و النشر.
- واینسهایمر، جونل. (۱۳۸۳). استعاره به مثابه استعاره فهم. در کتاب استعاره مبنای تفکر و ابزار زیبایی آفرینی. تهران: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و هنر اسلامی.
- وحیدیان کامیار، تقی. (۱۳۷۵). «کنایه، نقاشی زبان». نامه فرهنگستان. شماره ۸. صص: ۵۵-۶۹.
- هاشمی، احمد. (۱۳۸۱). جواهر البلاغه. با تحقیق و تصحیح جمعی از اساتید حوزه. قم: دفتر انتشارات حوزه علمیه.
- همایی، جلال‌الدین. (۱۳۸۹). فنون بلاغت و صناعات ادبی. تهران: اهورا.

References

- Alawi, Y. (2002). *Aṭ-Ṭirāz* (Vol. 1, Ed. 'Abd al-Hamid Handawi). Beirut: al-Maṭba'ah al-'Aṣriyyah. [In Arabic]
- Al-'Askari, H. (1998). *Aṣ-Ṣinā'atayn: al-Kitābah wa ash-Shi'r* (Vol. 1). Beirut, Lebanon: al-Maktabah al-'Aṣriyyah. [In Arabic]
- Al-Khatib Al-Qazwini, M. (2010). *Al-'Idah fi 'Ulum al-Balaghah*. Haqqāq Ibrahim Shams al-Din. Beirut: Dar al-Kutb al-Ilmiyyah. [In Arabic]
- Al-Khatib al-Qazwini, M. (2016). *Talkhīs al-Miftāh with its new commentary Tanwīr al-Misbāh*. ed. by Abu Dawud Abd al-Wahid al-Hanafi. Karachi, Pakistan: Maktabat al-Madinah. [In Arabic]
- Al-Sakkākī. (1987). *Miftāh al-'Ulūm*. Ed. & annotated by Na'im Zarzūr. Beirut, Lebanon: Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah. [In Arabic]
- Amin Shirazi, A. (1991). *Sharh e Mukhtasar al-Ma'ani*. vol. 3: *Ilm e Bayan*. 1st ed. Qom: Daftar e tabliqat eslami. [In Persian]
- Baha' al-Din Sawaji. (2016). *Divan e ash'ar*. Edited by Ali Reza Sha'banlu. 1st ed. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]

- Dahmardeh, H., Amiri Khorasani, A., Talebian, Y & Basiri, M.S. (2007). Kenāyah: The most ambiguous subject in the art of rhetoric. *Persian Prose Studies of Literature and Language*, 22, 113-138. [In Persian]
- Erfan, H. (1996). *Karānehā: A Persian Commentary on Mukhtaṣar al-Ma'ānī* (Vol. 3). Qom: Hijrat Publications. [In Persian]
- Fakhr al-Rāzī, M. (2004). *Nihāyat al-Ījāz fī Dirāyat al-I'jāz* (Vol. 1, Ed. Nasrallah Hāji Mufti Oghli). Beirut: Dār Ṣādir. [In Arabic]
- Falakī Sharwānī, M. (2021). *Dīwān*. Ed. Ali Reza Sha'bānlu. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Fazeli, M. (1997). *Derasa va naqd fi masa'il balaghiya hamma*. (2nd ed.). Mashhad: Ferdowsi University Press. [In Persian]
- Fendreski, M.A. (2002). *Risāla-ye Bayān va Badī*. Ed. Seyyedeh Maryam Ruzatian. Isfahan: Daftar e tabliqat e islami. [In Persian]
- Gandomkar, R. (2021). The Conceptual Approach to Kenāyah in Persian Language. *Journal of Persian Language and Iranian Dialects*, 11, 269-286. [In Persian]
- Garakāni, M.H. (1998). *Abda' al-Badā'e'*. Ed. Hossein Jafari. Tabriz: Ahrar Press. [In Persian]
- Chandler, D. (2008). *The basics Semiotics*. Translated by Mehdi Parsa. Tehran: Islamic Culture and Art Research Institute. [In Persian]
- Hashemi, A. (2002). *Jawāhir al-Balāghah*. Ed. Group of Seminary Scholars. Qom: Seminary Publications Office. [In Persian]
- Homāyi, J. (2010). *Fonun e balaghat, sana'at adabi*. Tehran: Ahoora. [In Persian]
- Ibn Rashiḡ, H. (2000). *Al-Umda fī sana't al-she'r wa naqdeh. Haqqaqah wa 'allaq alayhi: al-Nabawi 'Abdul-Wahed Sha'alan*. Egypt, Cairo: Maktaba al-Khanji. [In Arabic]
- Jabri, S. (2015). Fundamental Doubts in the Criteria for Recognizing Metonymy. *Two Quarterly Journals of Persian Language and Literature*, 79, 83-112. [In Persian]
- Jami, N. (2008). *Haft Owrang*. Edited by Agha Morteza Modarres Gilani. Tehran: Sa'di Bookstore. [In Persian]
- Jorjani, A. (2004). *Dala'il al-Ijaz fi al-Quran*. Translated by Seyyed Mohammad Radmanesh. Isfahan: Shahnameh Pajoohi. [In Persian]
- Kāshif, M. (2023). *Sirāj al-Munīr*. Ed. Ali Reza Sha'bānlu. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Lyons, J. (2006). *Linguistic Semantics: An Introduction*. Trans: Hossein Vāleh. Tehran: Gām-e Now. [In Persian]
- Matlub, A. (1983). *Al-Balāghah 'Ind al-Jāhiz* (Vol. 1). Baghdad: Ministry of Culture and Information, Directorate of Cultural Affairs and Publishing. [In Arabic]
- Muhammad Hādi ibn Muhammad Ṣāleh Mazandarani. (1996). *Anwār al-Balāghah*. (Ed. Mohammad Ali Gholāminjad). Tehran: Mīrāth-e Maktūb. [In Persian]
- Pariz, A. (2008). Historical Development of metonymy in Persian and Arabic Literature up to the Seventh Century AH. *Persian Language and Literature Quarterly*, 38, 66-90. [In Persian]
- Rajaei, M.K. (2000). *Ma'ālem al-Balāghah*. Shiraz: Shiraz University Press. [In Persian]
- Safavi, K. (2004). *An Introduction to Semantics*. Tehran: Institute for Islamic Culture and Art Studies. [In Persian]
- Shafiei-Kadkani, M.R. (1996). *Imagery in Persian Poetry*. Tehran: Āgāh. [In Persian]
- Safavi, K. (2001). *From Linguistics to Literature, Vol. 2: Poetry*. Tehran: Howzeh-ye Honari. [In Persian]
- Taheri, S & Taheri, G.A. (2020). A new linguistic classification of metonymy. *Journal of Classical Persian Literature*, 1, 151-169. [In Persian]
- Taqavi, N. (1998). *Hanjar e goftar*. Tehran: Majles Printing House. [In Persian]
- Vahidiyan Kamyar, T. (1996). Kenāyah: The Painting of Language. *Journal of the Academy of Persian Language and Literature*, 8, 55-69. [In Persian]